

ANANIASZ ZAJĄCZKOWSKI

Studia nad stylistyką i poetyką tureckiej wersji

Husrāv u Širîn Qutba

II. Paralelizm w obrazowaniu a układ dwudzielny wiersza

Kontynuując rozważania na temat stylistyki i poetyki tureckiej wersji *Husrāv u Širîn Qutba*¹, zamierzam w niniejszym artykule omówić jedną z najbardziej charakterystycznych cech stylu poezji tureckiej, przede wszystkim ludowej, mianowicie zjawisko paralelizmu lub inaczej układu dwudzielnego. T. K o w a l s k i nazywał to zjawisko „iteracją zdaniową” i tak o tym pisał przed 40 laty na podstawie badań nad folklorem tureckim²:

„Uważny czytelnik folkloru tureckiego dostrzeże łatwo, że jedną z zasadniczych właściwości stylistycznych tak prozy jak poezji jest układ dwudzielny, polegający na tym, że myśl, która ma być wypowiedziana szczególnie dobitnie, kunsztownie, czy podniosłe [...], musi się wyrazić w dwóch zdaniach, zbudowanych w sposób ściśle równoległy, a których treść, o ile nie jest prawie identyczna, pozostaje do siebie w stosunku analogii, rzadziej przeciwieństwa”.

Co prawda zjawisko paralelizmu, tzw. *parallelismus membrorum*, występuje dość rozlegle także na terenie innych literatur, zwłaszcza Wschodu Starożytnego, szczególnie w piśmiennictwie biblijnym, w utworach o charakterze przysłowiowych maksym, sentencji itd.³

Ale w poezji ludów tureckich paralelizm uderza zarówno częstotliwością występowania, jak i precyzyjną systematycznością poszczególnych członów równoległe zbudowanych zdań. Musimy zatem przyjąć to zjawisko jako rdzennie tureckie. Rzeczą tedy całkiem naturalną jest, że autor tureckiej przeróbki romansu o dziejach Husewa i Širîn, Qutb, pisząc swe dzieło w Złotej Ordzie wyzyskał układ dwudzielny zdania w pełnej mierze, jako manierę stylu dobrze mu znaną z rodzimej literatury tureckiej.

¹ Cf. „Rocznik Orientalistyczny”, t. XXV, zes. 1, 1961, s. 31—82.

² Tadeusz K o w a l s k i, *Ze studiów nad formą poezji ludów tureckich*, Kraków 1922, s. 40.

³ Cf. np. Johannes S c h m i d t, *Studien zur Stilistik der alttestamentlichen Spruchliteratur*, Inaugural-Dissert., Münster i.W. 1936, s. 18.

Zanim przejdziemy do przykładów, rozważmy nieco obszerniej — choć i tym razem tylko skrótowo — sprawę zależności wersji tureckiej Qutba od oryginału perskiego Nizamiego. Ostateczne rozstrzygnięcie tego problemu, które w sposób nie budzący zastrzeżeń mogłoby przyjść dopiero wówczas, gdybyśmy rozporządzali perskim tekstem poematu współczesnym Qutbowi lub — przynajmniej — dzisiejszym godnym zaufania wydaniem krytycznym HŠ Nizamiego, niewątpliwie posiada decydujący wpływ na opracowanie także zagadnienia stylistyki Qutba, w szczególności na rozstrzygnięcie pytania: w jakim stopniu Qutb w swym obrazowaniu jest oryginalny, w jakim zaś zależny od tekstu podstawowego poematu perskiego Nizamiego.

Jak już wspomniałem w poprzednim artykule oraz gdzie indziej⁴, Qutb nie zawsze niewolniczo naśladuje perski oryginał i w wielu wypadkach całkiem samodzielnie oraz twórczo przerabia tekst, zachowując jedynie wątek i sens oryginału.

I

Dokładniejsze zbadanie całości poematu (ok. 4.700 dwuwierszy!) w wersji tureckiej nieuniknienie musiało doprowadzić nas do wniosku, że autor wersji tureckiej Qutb, będąc doskonałym poetą⁵, w pełni jest świadom środków artystycznych języka tureckiego, toteż umiejętnie korzysta z jego bogactwa, stosując aliteracje, wykorzystując efekty eufoniczne, grę słów itd.

Oto garść przykładów. Na początku umyślnie dobieram wyjątkowo zbieżne, niemal identyczne wiersze wersji tureckiej z oryginałem perskim. Zbieżność tę podkreślają wyrazy obce (perskie i arabskie) przeniesione żywcem z oryginału perskiego Nizamiego, jak też niekiedy identyczne r y m y.

O ile zestawimy taki oto dwuwiersz:

1. Qutb 293:

zāhī šīrīn vā šīrīn ölmāk andyn
zāhī žān bermāk vā žān eltmāk oš çyn

⁴ Cf. np. A. Zajączkowski: *Zabytek językowy ze Złotej Ordy H Š Qutba*, R O, t. XIX, Warszawa 1954, s. 65—72; *Opisy żaloby («jas») w tureckiej wersji poematu H Š ze Złotej Ordy*, R O, t. XXI (Memorial St. Schayer), Warszawa 1957, s. 517—526; *Die früheste türkische Version des Werkes H Š von Qutb*, Akten des 24. Internationalen Orientalisten-Kongresses, München 1957, Wiesbaden (1959), s. 412—417; „Масло очей” — *Тюркское көз жауу* (из истории персидско-турецких литературных взаимоотношений), Мémorial B. Zakhoder, „Ближний и Средний Восток”, Moskwa 1962, s. 56—62.

⁵ Toteż całkiem niesprawiedliwie i niesłusznie osądzał tę wersję turecką H Š autor opisu tego unikalnego manuskryptu — E. Blochet, gdy pisał: „Ce très médiocre poème, aussi médiocre que ceux qui seront écrits par Mir ‘Ali Shir Néwaï...” Cf. E. Blochet, *Catalogue des Manuscrits Turcs*, Paris 1932, t. I, s. 133.

Nizami 424:

زهی شیرین و شیرین مردن او
زهی جان دادن و جان بردن او

trudno byłoby tu mówić o jakiejś oryginalności wersji tureckiej. Czasowniki perskie *مردن* i *دادن* zostały zastąpione tureckimi: *ölmäk*, *bermək*, *eltmək* oraz dopasowano rymy tureckie.

Ale już dystych występujący tylko trzy wiersze wyżej na tejże stronie — przy całkowitym oddaniu sensu wiersza — wykazuje samodzielność opracowania z wykorzystaniem środków artystycznych poezji tureckiej, w szczególności paralelizmu wewnątrz wiersza.

2. Qutb 293:

kim oş tən tengä žān žānqa ulaşty
şükür tən ämgäki žān rānži aşty

Wyrażenie *tən ämgäki* zbudowano równolegle do *žān rānži* za pomocą dwóch synonimów: *ämgäk* oraz *rānž*.

Nizami 424:

که جان با جان و تن با تن به پیوست
تن از دوری و جان از داوری رست

Dalsze przykłady niemal dosłownego tłumaczenia:

3. Qutb 286 ult.:

žihān āf'y jylan-teg pič pič ol
burun bar-teg vāli son hīč hīč ol

Nizami 416:

جهان چون مار افعی پیچ پیچ است
ترا آن به کزو در دست هیچ است

Nawet w tak mało oryginalnym ujęciu mamy przecież rymy wewnętrzne tureckie *žihān* ~ *jylan* oraz samodzielne przez Qutba wprowadzone przeciwstawienie: *burun* 'naprzód' ~ *son* 'potem'.

4. Qutb 62:

tony la'l vā tāžy la'l vā kāmār la'l
jaŋaqy la'l ārin tiş hām dürr-u la'l

Nizami 71:

کله لعل و قبا لعل و کمر لعل
 رخس هم لعل بینی لعل در لعل

Qutb oddaje dość dokładnie ten wiersz, zmieniając jedynie بینی 'nos' na bardziej zrozumiałe w tym kontekście dla czytelnika tureckiego *ärin tiş* 'wargi — zęby'.

Przykłady zachowania rymu oryginału:

5. Qutb 112:

aw izdär erkän özümlü boldy nahžir
 bolub bojnum-ya Širīn zülfi zānžir

Nizami 137:

من آن شیرم که شیرینم بنخجیر
 بگردن بر نهاد از زلف زنجیر

W danym wypadku autor wersji tureckiej był pozbawiony możliwości wykorzystania gry słów w perskim: شیر *šir* 'lew' oraz شیرین *Širīn*. Za to wprowadził termin turecki *aw* 'łowy, zdobycz, łup myśliwski' obok jego synonimu (występuje już w oryginale perskim) *nahžir*.

6. Qutb 105:

çiçäk hām nārgisingā bir nazārā
 qylyb qylmyş özini pārā pārā

Nizami 128:

چو گل بر زرگش کرده نظاره
 بدندان کرده خود را پاره پاره

7. Qutb 74:

ägär ol çāšmā-din içsām šarābyn
 jemāz erdim bu baγrym-nyñ kābābyn

Nizami 87:

اگر من خوردمی زان چشمه آبی
 نبایستی ز دل کردن کبابی

W tym wierszu Qutb zachował w zasadzie rymy oryginału perskiego, zastępując jedynie wyraz آبی *ābi*, nie używany w tureckim, innym wyrazem kończącym się

również na *-āb(y)*, mianowicie: *šarāby*. Całość wypadła niewątpliwie korzystnie, paralelizm zaś przez analogię *kābāb* 'pieczone' ~ *šarāb* 'wino' jest pełniejszy niż w oryginale. Przy okazji zresztą wspomnijmy, że wyrażenie *baṣrymnyn kābāby* 'pieczone z serca (mego)' trwa tradycyjnie aż do nowszych czasów, por. np. *Dywan* poety azerbajdżańskiego Šāh Ismā'il Ḥaṭā'i⁶: *šān u šigārdān (dilār) kābāb*.

8. Qutb 70:

gulāb ūzrā turur-teg maḡzy bādām
ōzin jur čāšmā ičrā ol gül āndām

Nizami 81:

همه چشمه ز جسم آن گل اندام
گل بادام و در گل مغز بادام

Jest to ciekawy przykład⁷ przedstawienia połówek wiersza, czyli hemistychów, z jednoczesnym zachowaniem rymów oryginału (w odwróconym szyku).

Rzecz nader charakterystyczna dla oceny całości utworu Qutba: dosłownie tuż obok, następny wiersz po tym tak mało oryginalnym, a właściwie kalką turecką oryginału będącym wierszu — występuje inny dystych na wskroś samodzielny, dla którego nie mamy odpowiednika u Nizamiiego i którego cała konstrukcja (paralelizm) wskazuje na rdzennie tureckie, rodzime pochodzenie dystychu.

9. Qutb 70:

alyb sūt-teg elingā 'āž tarṣaq
qylyb tarṣaq-ny elči, elni basqaq

„Do ręki (domyślnie: białej) jak mleko wzięła (Šīrīn) grzebień z kości słoniowej.

Uczyniła z grzebienia posła (*el-či*), z ręki (*el*) poborcę (*basqaq*)”.

W wierszu tym nader umiejętnie wykorzystano dwa tytuły i nazwy godności znane w Złotej Ordzie: *elči* oraz *basqaq*, tudzież grę słów: *elči* ~ *el*, *basqaq* od *basmaq* 'dusić, dławić'.

Drugi przytoczony przez nas tytuł *basqaq*, tak charakterystyczny dla dziejów Złotej Ordy, a upamiętniony także w historii Rusi, został wykorzystany bardzo zręcznie przez Qutba w innym także wierszu:

⁶ Cf. Tourkhan Gandjei, *Il Canzoniere di Šāh Ismā'il Ḥaṭā'i*, Napoli, Istituto Universitario Orientale, 1959, s. 33 (۳۳); نقل ایلمکده جان و جگردن دیلر کباب؛ (شراب *šarāb*).

⁷ Wiersz cytowany w związku z innym tematem w R O XXV, 1, s. 60.

10. Qutb 44:

qaraqy üzrā bolmyš gonça basqaq .
saqaqy almasyn saqlar jawlaq

Nizami 51:

موگل کرده برهر غمزہ غنجی
زنخ چون سیب وغبغب چون ترنجی

Jak widzimy, wyraz (arabski) użyty w oryginale perskim موگل 'pełnomocnik, zarządca' Qutb zastąpił tytułem oryginalnym ze Złotej Ordy *basqaq*, podkreślając przez to wyjątkowe okrucieństwo kokieterijnych spojrzeń kochanki (غنچ).

Terminu tego wcale nie oddaje tłumaczenie niemieckie H. Rittera, który cytując powyższy wiersz Nizamiego potraktował wyrażenie موگل کرده jako zwykły czasownik peryfrastyczny i tłumaczy: „Gesetzt ist über jeden Blick eine Koketterie, das Kinn wie ein Apfel und das Unterkinn wie eine (bittere) Orange”⁸.

Dystych bezpośrednio poprzedzający cytowany wiersz może być dobrym przykładem umiejętnego i kunsztownego przekładu oryginału przy użyciu w zasadzie materiału leksykalnego tureckiego oraz zachowaniu kilku tylko wyrazów obcych oryginału. Ciekawe jest zastąpienie wyrazu حله 'zawój, płaszcz', występującego zresztą gdzie indziej u Qutba, przez inne zapożyczenie خرقه *ħirqa*. Czyżby w rękopisie, z którego korzystał Qutb, figurował wyraz خرقه?

11. Qutb 44:

şabā ħirqa kiđib ol zulf u qaşdyn
satar qunduz bilä kiş ol qumaşdyn

Nizami 51:

صبا از زلف ورویش حله پوش است
گاهی قاقم گهی قندز فروش است

Wiersz ten również tłumaczy H. Ritter⁹.

12. Qutb 73:

[24v^o] çiçäkni tüzä erkän tirmädim män
jel elt(t)i nāgähān kizlāndi közdän

⁸ Cf. Hellmut Ritter, *Über die Bildersprache Nizāmīs*, Studien zur Geschichte und Kultur des islamischen Orients, Heft V, Berlin — Leipzig 1927, s. 31.

⁹ Cf. H. Ritter, *op. cit.*, s. 31: „Der Morgenwind aus ihrer Locke und ihrem Anlitz einen Mantel trägt, bald Hermelin, bald schwarzen Pelz stellt er zur Schau”.

Nizami 86:

گلی دیدم نچیدم بامدادش
دریغا چون شب آمد برد بادش

Wersja turecka wydaje się lepsza. Pominięto tu wyrażenie oryginału perskiego 'gdy nastanie noc' (co jest nieistotne!), całość została przez Qutba lepiej skomponowana.

Kilka przykładów wyzyskania efektów eufonicznych przez Qutba:

13. Qutb 263:

gähī ajtur menim žānym-ya žān-sān
ne žān kim imdi hām žān u žihān-sān

Nizami 382:

گهی گفتی تنم را جان توئی تو
گهی گفت این منم من آن توئی تو

Wersja turecka pod względem eufonii niewątpliwie przewyższa oryginał perski. Można by i o Qutbie powiedzieć — jak się mówi o Hafizie — że jest on instrumentalistą, który dobrze zna swój instrument: j e z y k¹⁰. Sprawę eufonii, czyli „instrumentacji”, jak ją nazywa — poruszył w twórczości Hafiza P.N. K h a n l a r i. A przytoczony powyżej przez nas dystych w wersji Qutba nader żywo przypomina pod względem doboru konsonantyzmu przykład cytowany przez K h a n l a r i'ego: „Dans un autre vers, il (Hafiz) joue sur la consonne Dj. en la combinant avec les nasales M. N. et les liquides L. R.

Djân bî djamâlê djânân — meyl é djanân nadârad”¹¹.

Niewątpliwie jednak swoisty rekord bije dystych Qutba, w którym występuje aż 13 spółgłosek nosowych *n*, *ŋ* lub *m* oraz 8 płynnych *l*, *r*:

14. Qutb 105:

Šīrīn-nīŋ lālā jaŋly- al äŋindin
çîçäk rāŋ aldy ‘anbār hām meŋdin

Nizami 127:

غیر ار زان زجعد (زلف) مشکبیزش
شکر قربان (ریزان) زلعل شهد خیزش

¹⁰ Cf. *L'âme de l'Iran*, sous la direction de René Grousset, Louis Massignon, Henri Massé, Paris 1951: VIII Hafiz de Chiraz par M. P. N. K h a n l a r i, s. 166: „Il est un instrumentiste qui connaît à merveille son instrument, le langage”.

¹¹ *Op. cit.*, s. 167.

Dwuwersz w oryginale Nizamiego, niezbyt dobrze zachowany (liczne odmianki), oryginalnością — nie mówiąc o efonii — daleko ustępuje wersji tureckiej.

Przykłady takie można by mnożyć, ale do sprawy tej jeszcze powrócimy.

Qutb umiejętnie potrafi stosować także grę słów opartą na materiale rdzennie tureckim.

15. Qutb 300:

başın qalγaj adaq astynda tursan
käsilgāj baş başaq-teg baş kötürsän

Nizami 441:

چو دانه گر بیفتی بر سر آبی
چو خوشه سر مکش کز پادری آبی

Porównując wersję turecką z oryginałem perskim pierwszeństwo trzeba oddać niewątpliwie tej pierwszej. Wykorzystano tu figurę zw. *mura'āt an-nażir*¹²: *baş* 'głowa' — *adaq* 'noga' oraz zastosowano grę słów: trzykrotnie (!) użyto wyrazu *baş* 'głowa' w różnych znaczeniach i połączeniach (*baş kötür* 'podnosić głowę, chęłpić się') obok wyrazu *başaq* 'kłos' (gra słów rdzennie turecka).

Jako paralelę do tego wiersza można by przytoczyć hemistych z gazelu Šāh Ismā'ila, gdzie obok pary wyrazów *baş* — *ajaq* zastosowano podobną grę słów: *baş* 'głowa' — *başmaq* 'trzewik': *ایاغونک آلتندکی باشمغ دکول باشوم دوراول* (*ajayun altyndaki başmaq dägül başymdur ol*)¹³, tj. „To co się znajduje pod twoją stopą — to nie trzewik, to moja głowa”.

Wskażmy tu jeszcze na inny wiersz u Qutba, gdzie występuje bardzo kunsztowny paralelizm wewnętrzny (w obrębie jednego hemistychu), zresztą analogicznie do tekstu perskiego.

16. Qutb 65:

başın tobraq-qa tobraq başqa atty

Nizami 74 ult.:

بسر بر خاک و سر هم بر سر خاک

Analogicznie do tej konstrukcji zbudowany jest inny hemistych w następującym wierszu:

17. Qutb 84:

saçy belinçä tüz häm saç-ça beli

¹² Cf. mój artykuł, R O XXV, 1, s. 32.

¹³ Cf. Tourkhan G a n d j e i, *Il Canzoniere di Šāh Ismā'il Haṭā'i*, s. 91 (gazel nr 138, 1).

Nizami 101:

بسی «بقی» لاغرتر از مویش میانش

Porównanie dwóch wersyj również wypada — jak mi się wydaje — na korzyść przeróbki Qutba.

Na zakończenie pierwszej części zestawień wersji tureckiej z oryginałem perskim przytoczymy tu jeszcze kilka przykładów różnego ujęcia: od najdokładniejszego przekładu do odmiennego obrazowania i samodzielnej adaptacji wiersza.

18. Qutb 130:

çajan iningä syçqan syγmaz erkän
sipürtkä quđruqynga baγlar andan

Nizami 169:

نمی شد موش در سوراخ کژدم
بیاری جایروبی بست بردم

Uwagi godne jest tłumaczenie tureckie tej skondensowanej przypowieści przy użyciu elementów leksykalnych rdzennie tureckich. Tę przypowieść o myszy, która nie mogąc się dostać do nory skorpiona przywiązała do swego ogona miotłę (oznaka głupoty), oddaje dość dobrze przekład rosyjski Lipskierowa¹⁴, s. 180:

„Мышь в норку ящериц пробраться не смогла, —
И глупой ко хвосту подвязана метла”.

Równie dokładnie oddaje Qutb inną sentencję, analogiczną do naszego powiedzenia „kuj żelazo póki gorące”.

19. Qutb 47:

temür-teg bolsa könli qyl habär kim
sowuq erkän temürni tögmäkajim

Nizami 55:

ور آهن دل بود منشین و برگرد
خبر ده تا نکوبم آهن سرد

¹⁴ Cf. Низами Гянджеви, *Хосров и Ширин*, перевод Конст. Липскерова, Ак. Наук Азерб. ССР, Баку 1955. Przypowieść o myszy występuje w folklorze tureckim jako rozpowszechnione przysłowie, ostatnio przytoczył je Dr. R. Boehm, *Die Weisheit der Völker, III Sprüche der Türken*, Wiesbaden 1962, s. 8: *Fare sigamadiği deliğe kuyuruğuna kabak bağlar*, „Die Maus bindet sich einen Kürbis an den Schwanz, wo sie schon nicht ins Loch hinein kann”.

Zarówno oryginał, jak i wersja turecka używają formy zaprzeczonej: „abym nie kuł żelaza zimnego”.

Przykład doskonałego, acz swobodnego przekładu z zachowaniem gry słów oryginału na materiale tureckim:

20. Qutb 43 ult.:

külär bolsa tökär ernindä tuzyn
süçüg bolmaz tuz ol şäkärdä şirîn

Nizami 51:

نمک دارد لبش در خنده پیوست
نمک شیرین نباشد وان او هست

Nader pouczający jest wypadek samodzielnej interpretacji przez Qutba dość zawilego wiersza oryginału:

21. Qutb 39:

hänüz sût jyđlanur a zymdyn äj šäh
mänim qanym-ny sût-teg tökmä nāgāh

Nizami 46:

هنوزم بوی شیر آید ز دندان
مشو در خون من چون شیر خندان

Autor wersji tureckiej potraktował wyraz oryginału شیر *šir* w obydwu wypadkach jako mleko, po turecku *süt*, oraz wykorzystał w drugim hemistychu znany wątek: „nie przelewaj mej krwi jak (się pije) mleko”¹⁵. Tłumacz rosyjski zaś potraktował wyraz شیر *šir* w drugim wypadku jako ‘lew’ i tłumaczy:

Lipskierow 51:

„Ведь рот мой в молоке, и все мне в мире вновь.
Что ж мощный лев испить мою желает кровь?”

Oto z kolei jeden z nader licznych opisów wschodu słońca, ujęty w dwa dystychy w wersji tureckiej, dla której w z n a n e j nam dziś redakcji oryginału perskiego odnaleźć możemy tylko jeden dystych jako odpowiednik.

¹⁵ Cf. u Hafiza گران شیرین پسر خونم ریزد * دلاچون شیر مادرکن حلالش *Gazele wybrane Hafiza*, przełożył A. Zajączkowski, Warszawa 1957, s. 167: „Krew serca pić ci wolno jak matki mleko ssane”.

22. Qutb 64:

nitāk kim taḡ ḡorōsy urdysa dām
 'āšiq-lar mānzi rāngin aldy 'ālām
 bozub tūn quflyny kūn gānžin ačty
 saryγ altun tükāl 'ālamqa sačty

Nizami 73:

چو برزد بامد اداں خازن چین
 بدرج گوهرین برقفل زرین

Jak widzimy, Qutb wprowadza znany skądinąd wątek o pianiu kogutów o świcie (*taḡ ḡorōsy*) oraz o przybraniu przez świat barwy „cery zakochanych” (tj. zaróżowionej: *'āšiq-lar mānzi rāngi*). W drugim dystychu Qutb zmienia obraz oryginału, opuszcza nazwę Chin, zachowując jednak metaforę o skarbcu zamkniętym na kłódkę (potem zerwaną), w którym noc ukryła światło dzienne, i wprowadzając rdzennie tureckie wyrażenie *saryγ altun* 'zółte złoto'¹⁶.

Podobnie zmienia Qutb szczegóły w obrazowaniu przy metaforze o kolczyku w uchu (jako znaku niewolniczego posłuszeństwa) oraz kółku, czyli kołatce na drzwiach.

23. Qutb 220:

qulaqymda čūn 'yšqyn ḡalqa-sy bar
 ne-din qabγunda jatman ḡalqa-teg jār

Nizami 311:

چو حلقه گر بیایم بردرت بار
 درت را حلقه میبوسم فلک وار
 شوم چون حلقه درطوق بر دوش
 خطا گفتم که چون حلقه در گوش

Drugi dystych, w którym użyto tu w oryginale wyrażenia *'kółko (tj. kolczyk) w uchu'* wygląda na późniejszą interpolację kopisty. Brak tego wiersza w wersji tureckiej. Dodano go, gdyż sam poprzedni wiersz wydawał się niezrozumiały. Dziś jeszcze nawet wydawcy nasuwa dość zawiły i niejasny komentarz:

معنی این بیت با بیت بعد اینست که اگر مانند حلقه در بردرتو بار یا بم آسمان وار حلقه در را بوسیده و چون حلقه در طوق طاعت را بردوش میگذارم بلکه چون در حلقه بند گیت را بگوش میکنم.

¹⁶ Cf. pierwszą część mego artykułu, R O, XXV, 1, s. 58.

Tymczasem wyrażenie حلقه در گوش, którego odpowiednikiem tureckim jest *qulaqqa ḥalqa* (rym wewnętrzny!) występuje kilkakrotnie u Nizamiego oraz u Qutba:

24. Qutb 99:

anyŋ pändin qulaq-qa ḥalqa qyldy

Nizami 121:

¹⁷ نهاد آن پندرا چونحلقه در گوش

Nizami 145:

زدیگر سونهاده حلقه در گوش

Przykład odmiennej interpretacji wątku o kipiącej nadmiernie k r w i. Qutb zastępuje ten obraz innym, bardziej realistycznym: kipiący kocioł i przelewająca się strawa, gdy kocioł zbyt kipi.

25. Qutb 109:

qazan astynda ot ol qajnamaz mu
ägär köb qajnasa aš ajnamaz mu

Nizami 132 ult.:

وگر خونیم خونت چون نجوشد
وگر جوشد بمن بر چند پوشد

I wreszcie może najciekawszy przykład: opis rozpuszczonych włosów Širīn. W oryginalnym Nizamiego czarne włosy rozpuszczone na białe (dosłownie: srebrne) ciało przedstawione są metaforycznie jako czarny ornament wykuty w srebrze. Qutb posłużył się inną opozycją: czarny ~ biały i przedstawia obrazowo ciało Širīn jako kość słoniową (‘āṣ), jej włosy zaś jako heban (ābinūs). Samo zestawienie عاج ~ آبنوس jest oczywiście znane z twórczości Nizamiego, występuje m.in. w utworze *Haft Paikar*, jak poświadcza cytowany już słownik frazeologiczny Vahid Dastgirdi¹⁸, ale w innym obrazie: idzie tu o szachy (šaṭranṣ) i figury z kości słoniowej i hebanu.

¹⁷ Słownik frazeologiczny Vahid Dastgirdi فرهنگ نظامی, Teheran 1318, s. 47, pod hasłem حلقه در گوش podaje inny wiersz: چون در تو حلقه بگوش * چو بدوش توایم, i tłumaczy حلقه در گوش = بندہ, zatem ‘niewolnik’.

¹⁸ Cf. فرهنگ نظامی, s. 107:

عاج — استخوان یا دندان پیل که بسیار سید است
دو لشکر بهم بر کشیدند کوس
چو شطرنجی از عاج واز آبنوس

Zastosowanie tej metafory do włosów i pleców pięknej dziewczyny wydaje się być oryginalną interpretacją Qutba.

26. Qutb 71:

çiçäk üzrə jabub ol muşk saçyn
jaşurdy ābinūs astynda 'ažyn

(Zwrócić uwagę na wewnętrzną aliterację drugiego hemistychu: (j)aşurdy ābinūs astynda 'ažyn).

Nizami 82:

سوادى برتن سيممين زد از بيم
که خوش باشد سواد نقش بر سيم

Lipskierow 93:

„Свой обнаженный стан покрыла черным вмиг,
Рисунок чернью вмиг на серебре возник.”

Przytoczony przez nas zestaw przykładów daje chyba dostatecznie jasne wyobrażenie o samej technice oraz stylistyce wersji tureckiej tudzież jej stosunku jako przekładu czy adaptacji do perskiego oryginału Nizamiiego.

Mając na uwadze wszystkie wysunięte zastrzeżenia dotyczące dzieła Qutba, które — jak widzieliśmy — w pewnych partiach jest tylko kalkowaniem oryginału na język turecki, w innych zaś stanowi samodzielną przeróbkę wykazującą dużą inwencję poetycką (choć przy tym nie zapominajmy, że przecież d o k ł a d n i e nie znamy autentycznego tekstu perskiego, nad którym pracował Qutb!), przejdziemy do właściwego zestawu materiałów ilustrujących p a r a l e l i z m i dwudzielną budowę zdania (w tym wypadku wiersza) jako zjawiska stylistycznego *par excellence* tureckiego.

Oczywiście i w tym zakresie będziemy mieli często do czynienia z przykładami, w których już oryginał p e r s k i Nizamiiego wykazuje te same cechy paralelizmu. W ten sposób w takich wypadkach można by sądzić, że wersja turecka Qutba odtwarza jedynie oryginał perski. Wydaje się jednak, że i te przykłady nie powinny zachwiać naszej tezy o rdzennie rodzimym pochodzeniu zjawiska paralelizmu. Nie należy bowiem zapominać i o tym, że sam Nizami z pochodzenia był Azerbajdżaninem, turecką zatem mowę i literaturę znał doskonale, mógł zatem świadomie wprowadzać manierę stylistyczną paralelizmu, znaną z ojczystej poezji czy tradycji, co z łatwością odtwarza także Qutb w swej wersji.

II

Przykłady ułożyłem na ogół w porządku ich występowania w tekście zabytku. W zasadzie wszędzie podano obocznie odpowiedniki oryginału perskiego. Czasem brak jest odpowiednika w oryginale, jak np. w przykładzie pierwszym. Dla lepszego

uwydatnienia poszczególnych członów w zdaniach równolegle zbudowanych oddzielam te człony pionową cienką kreską lnb umieszczam je w kolumnie. Przy przedstawionych członach podkreślam odpowiedniki.

1. Qutb 31:

bilig-lig-ni ayyrlar biligi bar teb
garib-ni asrajur kim könli tar teb

„Mądrego uszanuje mówiąc: ma wiedzę;
obcego (przybysza) przygarnie mówiąc: ma serce zasmucone
(dosł.: wąskie)”.

Brak odpowiednika u Nizamiego. Wiersz wydaje się być całkiem samodzielny (umieszczony w dedykacji dla władcy Złotej Ordy).

2. Qutb 35:

anyñ havfindin arslan titrär erdi
qylyçyn-dyn jayan-lar qorqar erdi

„Z obawy przed nim lew się trząsł;
przed jego mieczem słonie drżały ze strachu”.

(Warto zwrócić uwagę na wewnętrzne rymy: *arslan* ~ *jayan-lar* etc.)

Nizami 41:

بسر پنجه شدی با پنجه شیر
ستونی را قلم کردی بشمشیر

W oryginale zatem inaczej ujęto opis siły Husreva, por.:

Lipskierow 46:

„Была его рука сильнее лапы львиной,
И столп рассечь мечом умел он в миг единый”.

3. Qutb 35 (obok poprzedniego wiersza):

šešär erdi oqy qyl-dyn tügün-ni
sünj birlä jazar erdi bükün-ni

„Strzała jego rozwiązywała supeł z włosia;
włócznieą swą rozsypywał (węzeł) trzewika”.¹⁹

¹⁹ Tekst w wydaniu naszym należy poprawić, jak tu podano: *bükün-ni*. Wyrząd *bükün* rzadko występuje w zabytkach starotureckich w znaczeniu ‘trzewik damski, obuwie kobiece’, cf. C. Brockelmann, *Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmūd al-Kāšyārī*, s. 47: *büküm* ‘Weiberschuh’, s. 83: *jazmaq* ‘lösen’, a więc ‘rozwiązać, rozsypać’.

Ten doskonały przykład pełnego paralelizmu ma poszczególne człony — ze względów metrycznych — częściowo przestawione: *šešār erdi* powinno być w tej samej pozycji zdaniowej co analogiczne (i semantycznie stanowiące synonim!) *jazar erdi* (rzadkie znaczenie pnia *jaz-* 'rozwiązywać'). Poza tym Qutb spożytkował całkiem oryginalnie termin *bükün* 'trzewik' jako pełny rym do formy *tügün* 'węzeł, supeł'. W oryginale perskim w drugim hemistychu jest inaczej:

Nizami 41:

به تیر از موی بگشادی گره را

به نیزه حلقه بر بودی زره را

Lipskierow 46:

„Он узел из волос развязывал стрелой,
Копьем кольцо срывал с кольчуги боевой”.

4. Qutb 46:

ne Širîn-teg kiši kōrdi bu kōzüm

ne Šäbdîz-janlyγ aṭ ešitti özüm

„Moje oko nie widziało (takiego) człowieka jak Širîn;
moje jestestwo nie słyszało o (takim) koniu jak Šebdîz”.

(Warto zwrócić uwagę na aliterację początkową hemistychów w tekście).

Nizami 54:

نه شیرین تر ز شیرین خلق دیدم

نه چون شبیدیز شبرنگی شنیدم

5. Qutb 85:

jana altun-ny bu kân-qa ketürsün

çiçäk-ni qajra bostân-qa jetürsün

„Niech znowu przyniesie złoto do tej kopalni;
niech znów zwróci różę do ogrodu”.

Nizami 102:

ز مرد را سوی کان آورد باز

ریاحین را بیستان آورد باز

Qutb zachował terminy (rymujące!) *kân* ~ *bostân* użyte w oryginale, wprowadził jednak urozmaicenie stosując dwa różne przysłówki — synonimy: *jana* ~ *qajra* 'znowu, znów' (przedstawione w dwóch hemistychach ze względu na metrum)

16

ku

na

oraz dwa różne rymujące ze sobą czasowniki: *ketürsün* ~ *jetürsün* (zamiast oryginału perskiego w obydwu wypadkach: آورد باز). Zasadniczą zmianę wprowadza Qutb w obrazowaniu: zamiast زمرد, a więc mało znanego w Złotej Ordzie klejnotu 'szmaragdu', mówi o złocie, oraz zamiast ریاحین, 'bazylika' figuruje zwykła 'róża'.

6. Qutb 96:

biri saçmyş çičägi üzrâ 'anbär
biri tökmiş jypar astynda şäkär

Nizami 116:

یکی را سنبل از گل بر کشیده...
یکی مرغول عنبر بسته بر گوش
یکی مشکین کمند افکنده بر دوش

w

Wątek oryginału perskiego Qutb zmienił całkiem samodzielnie i z zachowaniem wzorowej formy paralelizmu. Chodzi tu o równoległy opis metaforyczny wdzięków Husreva i Širîn:

„Jedna rozsiewała ambre na różanych (licach),
drugi wylewał cukier pod piżmem (włosami)”.

7. Qutb 109:

qamuγ künlär-niη aty jaz bolmaz
qamuγ sâ'at-da ahyr nâz bolmaz

„Nie wszystkie dni bywają wiosną;
nie wszystkie chwile przynoszą pieszczoty”.

Nizami 133:

نه هر روزی ز نور وید بهاری
نه هر ساعت بدام آید شکاری

Drugi hemistych u Nizamiego jest całkiem odmiennie ujęty.

Lipskierow 145:

„Весна не каждый день цветет на этом свете.
И дичь не каждый день нам попадает в сети”.

8. Qutb 122:

iwäklik birlä 'āqil iši bitmāz
jügürmäk birlä içkü jaγ tutmaz

Nizami 155 ult.:

بگرمی کار عاقل به نگرده
بتک دانی که بز فربه نگرده

Sentencję tę niemal w formie przysłowia Qutb ujął jako równoległe zbudowane dwa hemistychy:

„Przez pośpiech mędrzec nie załatwi sprawy;
przez gonitwę kozioł nie zachowa tłuszczu”.

9. Qutb 139:

şadâf-qa kirdi qajra dānā jönçi
gāvhar taşlarqa qaryldy ikinçi

„Perła znowu się skryła w macicy perłowej (muszli),
klejnot ponownie schował się wśród kamyków”.

Nizami 183:

دگر ره در صدف شد لؤلؤ تر
بسنگ خویش تن در داد گوهر

W cytowanym przykładzie poszczególne człony tzw. *paralelismi m e m b r a* zostały w tekście tureckim przedstawione ze względu na wersyfikację i rym. Wyraz *ikinci* 'ponownie' odpowiada przysłówkowi *qajra* 'znów'.

10. Qutb 140:

Nūšrāvān taḥṭy ūzrā oturmyş.
‘alām jeti fālāk ūstindā urmyş

„(H.) usiadł na nūšrāvānowym tronie,
wzniósł chorągiew nad siedmiu niebiosami”.

Nizami 184:

بفـال فرخ و پیرایه نو
نهاده خسروانی تحت خسرو

W stosunku do oryginału wersja turecka wykazuje pełniejszy paralelizm, także formalny.

11. Qutb 143:

özünđin körmägil äksük kişi-ni
mamuq teb sanmaγyl arslan tişi-ni

16

„Nie uważaj człowieka za słabszego od siebie;
nie sądź o kłach lwa, że są z waty”.

ku

Nizami 190:

na

بگستاخی مبین در خنده شیر
که نه دندان نماید بلکه شمشیر

Powyżej przytoczony wiersz Qutba należy uznać za całkiem samodzielną prze-
róbkę. Wyzyskał on jedynie wątek o kłach lwich „jak miecze” — według Nizamiego —
i stworzył paralelnie zbudowany wiersz o układzie dwudzielnym.

12. Qutb 145:

nāzuklūk syrčasyny jergä čalγyl
ōzüñni qat̃ra-teg dārjāγa salγyl

„Szkło subtelności porzuć na ziemię;
siebie jak kroplę wrzuć do morza”.

w

Nizami 194:

بخر سندی طمع را دیده بردوز
ز چون من قطره دریائی در آموز

I w tym wypadku Qutb skorzystał jedynie z wątku zawartego w drugim hemis-
tychu o kropli morskiej. Por.:

Lipskierow 205:

„Я — капля, но тебя быть научу я морем”

13. Qutb 149:

išāk hīč arpa bergāndin qačar-mu
jana pālānčy qabγyndyn kečār mu

„Czyż osioł będzie uciekał przed dającym (mu) jęczmień;
czyż będzie mijał sklep siodlarza”.

Nizami 200:

خر از دکان پالان گر کر یزد
چو بیند جو فروش از جایخیزد

Przypowiestka o osie i kramie siodlarza (dکان پالان گر) w oryginale Nizamiego znajduje
się w pierwszym hemistychu (u Qutba w drugim).

14. Qutb 166:

biri jalnyb aḡaqyny jeläjür
 biri jabšub itäkini jeläjür
 gäh ähularqa jolqub ot jedürür
 gäh arslan-larqa išläšib oturur

„Jedne (zwierzęta) łasząc się lizały mu stopy;
 inne garnąc się lizały mu poły (szaty).

Czasem spotykał gazyli i karmił je (trawą);
 czasem przestawał z lwami i przebywał (z nimi)”.
 Nizami 224:

يکي بالين گهش رفتی یکی جای
 یکی دامنش بوسیدی یکی پای
 گهی با آهوان خلوت گزیدی
 گهی درموکب گوران دویدی

Tekst turecki Qutba w stosunku do oryginału perskiego stanowi samodzielną przeróbkę w formie całkowitego paralelizmu. Por.:

Lipskierow 225:

„Зверь землю подметал, другой — страдальцу смог
 Для сна постлатъ траву, иной лежал у ног”.

15. Qutb 187:

ġün kŏrk bar qaḡyu joq äksilsä bir ħäl
 ċibin-siz bolsa şäfi-raq bolur bal

„Gdy jest piękność, nic nie szkodzi (dosłownie:
 nie ma troski), że zabraknie muszki (pieprzyka),
 bez muchy przecież czystszy bywa miód”.

Nizami 265:

چو مانند بدر گو بشکن هلالی
 چو خوبی هست ازو کم گیر خالی

Zestawienie tych dwóch cytatów może stanowić doskonałą ilustrację do zagadnienia, jak Qutb opracowywał swą wersję. Nizami używa dość oklepanego obrazu pięknej w kształcie pełni księżyca, wobec której powinien zniknąć (jako mniej doskonały) półksiężyc — *hilāl* هلال, a do tego w drugim półwierszu — w rymie! — przytacza wzmiankę o pieprzyku czy muszce *ħāl* خال. Qutb zapożycza wątek o pieprzyku *ħāl*, ale nazwa *m u s z k i* nasuwa mu obraz *m u c h y* (*ċibin*), bez której miód jest czystszy, lepszy.

16

Wiersz Nizamiego dość zgrabnie oddaje rosyjski przekład:

Lipskierow 258:

„Скажи: «О месяц, сгинь! Есть полная луна».

Скажи: «Есть красота. Что родинка одна?!»”

ku:

na:

W wersji tureckiej zastosowano może mniej kunsztowny paralelizm, ale i tu ni-
brak kunsztu poetyckiego: opozycja: *bar* ~ *joq*, aliteracja początkowych wierszy
čün ~ *čibin* itd.

16. Qutb 188:

jypar kördi baγyr birlä qaryšmyš

šākär kördi zāhir birlä qaryšmyš

šäbälär kördi jinčü-gä qarylmyš

pölür kördi la'al rāngi berilmiš

„Widzi: piżmo jest zmieszane z wątroba (paloną)²⁰,
widzi: cukier jest zmieszany z trucizną.

Widzi: szkiełka zostały połączone z perłami,
widzi: kryształ przybrał (udaje) barwę rubinu”.

w

Należy zwrócić uwagę na wewnętrzne rymy: *jypar* ~ *šākär*, *baγyr* ~ *zāhir*.

W znanym nam oryginale perskim Nizamiego odnajdujemy tylko jeden dwuwiersz
jako odpowiednik cytowanego przykładu (pierwszy):

Nizami 265 ult.:

جگرها دید مشک اندود کرده

طبر زدهای زهر آلود کرده

17. Qutb 201:

kim oš män-teg-ni kördi mu közüñ hīč

jana män-teg-kä joluqty mu özüñ hīč

„Czyż twoje oko widziało takiego jak ja?

Czyż sam (dosłownie: twoje jestestwo) spotkał(o) znów takiego jak ja?

Nizami 283:

که چون من هیچ مهمانی رسیدت؟

بدین رغبت کسی دربر کشیدت؟

²⁰ Dawniej na Wschodzie fałszowano piżmo, używane jako kadzidło czy pachnidło
przez dodanie sproszkowanej palonej wątroby. Cf. A. Zajączkowski, Трапе-
шая версия, *Charisteria Orientalia*, J. Rypka, 1956, s. 394. Vahid Dastgird
زمان بیشین قلب کاران جگر حیوانات را سوخته و بمشک اندوده: خسرو و شیرین
ی مشک میفروخته اند.

W wersji tureckiej zasługuje na uwagę pełny paralelizm z użyciem nader rzadkim form deklinacyjnych od zaimka *mān* z porównawczą partykułą *teg* 'jak, podobnie', a więc w accus.: *mān-teg-ni* oraz w dativ.: *mān-teg-kā*.

18. Qutb 208:

jaş oylan-lar közi-nin jaşy haqqy
qary-lar-nyñ mamuq-teg başy haqqy

„Na łzy z oczu dzieci,
na (białą) jak wata głowę starców”.

Nizami 294:

بآب دیده طفلان محروم
بسوز سینه پیران مظلوم

Godna podkreślenia jest forma przysięgi czy zaklęcia (*haqqy*) w formie całkowitego paralelizmu w wersji tureckiej. Oryginał perski nieco inaczej ujmuje drugi hemistych.

Qutb zręcznie wygrywa grę słów (*tağnis*) w tekście tureckim: *jaş* 'młody' ~ *jaş* 'łza' oraz wewnętrzne rymy: *jaş* ~ *baş*.

19. Qutb 212:

üzäsingä saçynyz sansyz altun
ađaqynga töşäñiz ađlas öksün

„Rzucajcie na niego bez liku złotem²¹;
rozłóżcie pod jego stopy atłasowe kobierce”.

Nizami 301:

زمقراضی و چینی بر گذر گاه
یکی میدان بساط افکند بر راه

Oryginał perski mówi tylko o kobiercach, przy czym przytacza bogatą nomenklaturę tychże: بساط, چینی, مقراضی. Ten ostatni jest nader rzadki w leksykografii perskiej²². Wywód wyrazu tureckiego *öksün*, nienotowany w słownikach tureckich (por.

²¹ Rzucać, czyli osypywać złotymi monetami — to szeroko rozpowszechniony na Wschodzie (zwłaszcza w Iranie i Indiach) zwyczaj, tzw. نثار *niṭār*. Ma on swój ekwiwalent turecki, nader ciekawy dla historyka języka, a poświadczony w wersji tureckiej Qutba: *toşyu*, dosłownie 'rozsypywanie, rozrzucanie'. Tak należy też czytać wyraz podany przez Mahmuda z Kaszgaru (Brockelmann czyta: *tuzyu* 'Gastgeschenk', *Mitteltürkischer Wortschatz*, s. 221).

²² Cf. Vahid Dastgirdi, مقراضی — فرشقالی و چینی گلیم است, s. 147: فرهنگ نظامی.

kirgizskie *uksende*-‘być puszystym’), w znaczeniu ‘kobierzec’ szczegółowo omawiam w innym przyczynku²³.

Wątek o rzucaniu złota (نثار) został może zaczerpnięty z poprzedniego wiersza:

Nizami 301:

بدست هریک از بهر نشارش
یکی خوان زر که بیحد بدشمارش

O parę stron dalej spotykamy przy podobnym opisie podejmowania gościa analogiczne wyrażenie (wewnętrzny paralelizm):

Qutb 214:

gulāb | saçtur || jibāk qaly | töşätkil

Nizami 303:

ز خار و خارہ خالی کن میانش

Wyrażenie *jibāk qaly* ‘jedwabne kobierce’ odpowiada poprzedniemu *aṭlas öksün* ‘atłasowe kobierce’.

20. Qutb 215 ult.:

mānim üçün žāvāhir gānžin açtyñ
üzām-gā la'al u dürr jāqūt saçtyñ

„Dla mnie otworzyłaś skarbiec klejnotów;
na mnie sypałaś rubiny i perły.”

Nizami 306:

ز گنج و گوهر و منسوج و دیبا
رهم کردی چو مهد خویش زیبا

Wersja turecka przynosi formę pełniejszego paralelizmu z układem dwudzielnym wiersza.

21. Qutb 220:

könül munda rāzym kim-gā ajajyn
tenim munda bašym qanda qojajyn

„Serce — tutaj; swą tajemnicę komuż wyjawię?
Ciało moje — tutaj; swą głowę dokądże schyle?”

²³ Cf. A. Zajączkowski, *К изучению Золотоордынской лексики. Киргизские параллели*, Księga ku czci prof. K. Judachina (oddana do druku).

Nizami 311:

دل اینجا در کجا خواهم گشادن
ن اینجا سر کجا خواهم نهادن

Powyższy wiersz stanowić może dobry przykład zgodności paralelizmu — także w poszczególnych członach — zarówno oryginału, jak i wersji tureckiej.

22. Qutb 222:

çiçäk-teg çäsmä-lär üzrâ ačyldym
gulâb-teg imdi şışä ičrâ qaldym

„Jak róża rozkwitłam nad strumieniem;
jak woda różana zostałam teraz we flakonie”.

Nizami 314:

چو گل بودم ملک بانوی سقلا ب
کنون دژ بانوی شیشهام چو گلاب

W oryginale perskim idzie o przeciwstawienie i grę słów: była różą (گل, *gul*), stała się wodą różaną (گلاب, *gulâb*). Ten wątek w zasadzie jest utrzymany w wersji tureckiej, w formie jednak pełniejszego paralelizmu, lecz z opuszczeniem istotnej dla oryginału nazwy سقلا *Saqlâb* ‘Słowiańska (księżniczka)’. Modyfikacje wprowadzane do wersji tureckiej w zakresie nazw geograficznych oraz etnicznych wymagałyby osobnego studium²⁴. W tej chwili notuje ten tylko szczegół. Rosyjski przekład oddaje oryginał:

Lipskierow 307:

„Была я розою, славянскою княжной,
Водою розовой я стала, — что со мной?”

23. Qutb 222:

isig-lik-dâ oš altun-teg sarardym
jaš ot-teg häm sowuqluq-da qubardym

„Z gorąca oto zzółkłam jak złoto;
z zimna też zwiędłam (zwarzona) jak trawa”.

²⁴ Jeden z przykładów takiej zamiany: nazwy etnicznej Kurdów w oryginale perskim, Nizami 288: کرد (چو) na nazwę Mongołów w wersji tureckiej, Qutb 204: *Muyal-teg* omawiam w przyczynku: *Sur quelques termes cosmographiques et ethniques dans le monument littéraire de la Horde d'Or*, „Acta Orientalia Hung.” (*Mélanges Ligeti*), Budapest 1962, t. XV, s. 367.

16

Nizami 314:

ku

na

چوزر پالودم از گرمی کشیدن
فسردم چون یخ از سردی چشیدن

W oryginale perskim w drugim hemistychu inny obraz: bryła lodu.

24. Qutb 223:

hänüz köglüm-dä körküm-din säwünç bar
hänüz başymda şöhlüq ü ökünç bar

.....
hänüz gonçam çiçäkin üzmädi qol
hänüz jinçümni jibkä tüzmädi qol

„Jeszcze w mym sercu jest radość z mego piękna;
jeszcze w mej głowie jest hardość i duma.

w

.....
Jeszcze (niczyja) ręka nie zerwała róży mego pąka;
jeszcze (niczyja) ręka nie nawlokła na nic mej perły”.

Nizami 315:

هنوزم در دل از خوبی طربهاست
هنوزم در سر از شوخی شغب هاست
.....
هنوزم غنچه گل با شکفته است
هنوزم در دریائی نسفته است

j

,

v

W ostatnim hemistychu w oryginale perskim inaczej nieco ujęty wątek o perle (ukrytej w morzu). Tekst wersji tureckiej przynosi — zwłaszcza w drugim dwuwierszu — obraz pełnego paralelizmu.

25. Qutb 230:

quduγ ol jerdä qaz kim çäšmä aqγaj
tamar ol jerdä sanç kim qany çyqγaj

„Studnię w takim miejscu (należy) kopać, żeby źródło trysło;
żyłę w takim miejscu (należy) kłuć, żeby krew wypłynęła”.

Nizami 335:

چه آنجا کن کزاو آبی بر آید
دک آنجا زن کزاو خونی گشاید

Zarówno oryginał perski, jak i wersja turecka stanowią przykład całkowitego paralelizmu.

26. Qutb 269:

baqyb qar-ya humāj ornynda kördi
bulut jüzlügni aj ornynda kördi

„Ujrzał wronę zamiast ptaka bajecznego (Feniks);
ujrzał pochmurną (dosł.: chmurę) twarz zamiast księżyca”.

Nizami 390:

کلاغی دید برجای همائی
شده درمهد ماهی اژدهائی

Drugi hemistych oryginału różni się od wersji tureckiej, której autor najprawdopodobniej wyzyskał grę słów: chmura ~ księżyc — pod wpływem innego hemistychu u Nizamiego (kilka wierszy wyżej):

Nizami 389:

که مه را زابر فرقی می نماید

Por. rosyjskie tłumaczenie:

Lipskierow 377:

„И сможет ли луну он отличить от тучи.

.

Не феникс близится, — ворону видит он”.

27. Qutb 279:

biri azraq jemiş žān beslänür teb
biri tān küçlänür tejü öküş jeb

„Jeden jadł mniej, aby dusza się pożywiła;
inny jadł więcej, aby ciało się pokrzepiło”.

Nizami 403:

یکی کم خورد کاین جان میگز اید
یکی پر خورد کاین جان میفزاید

W wersji tureckiej lepsza opozycja: *žān* ~ *tān*. Poza tym oryginał perski również cechuje paralelizm. W tekście tureckim poszczególne człony zdania dwudzielnego przedstawione (ze względów prozodycznych i z powodu rymu).

28. Qutb 283:

[109r°] tikān barça çiçäk qylmaz saqyş qyl
 jana barça qamyş bermäz şäkär bil

„Nie każdy kolec wydaje różę — pomyśl (o tym);
 nie każda trzcina przynosi cukier — wiedz (o tym)”.

Nizami 413:

نه هر گل میوه آرد هر نیی قند

Tę sentencję wyrażoną w zdaniu dwudzielnym oryginał perski ujął w jednym hemistychu. Rosyjski przekład oddaje ją — podobnie jak wersja turecka — całym dwuwierszem:

Lipskierow 401:

„Чтоб сделаться плодом, цветок возник не каждый.
 И сладость сахара сокрыл тростник не каждый”.

W stosunku do oryginału perskiego wersja turecka wprowadza znaczeniową zmianę posługując się znanym, bardziej stosownym w tym wypadku, wątkiem o róży i kolcu²⁵, a nie o kwiatach i owocach. Godny podkreślenia jest fakt, że ta sentencja — w odwróconym szyku — ale również w formie jednego hemistychu, występuje w gazelu azerbajdżańskiego poety i władcy Sefewidów — Šāha Ismā‘il’a:

här qamyşdan şäkär olmaz, här tikān-dān tāsā gül
 „nie z każdej trzciny bywa cukier, nie z każdego kolca — świeża róża”²⁶.

Poszczególne człony zdań równolegle zbudowanych w wersji tureckiej są przemieszczane (jak wyżej). Podkreślenia oznaczają odpowiedniki.

29. Qutb 290:

[112r°] harāb qyldy ura jyrta jüzini
küjükdin pārā qyldy öz özini

„Niszczyła rozdzierając swą twarz;
 z żalu darła na strzępy własne ciało”.

W scenie oplakiwania przez Širīn śmierci Huseve, Nizami 419, brak odpowied-

²⁵ Cf. pierwszą część *Studiów*, RO, XXV, 1, s. 70 (Nr XXXV). Jeden przykład: Qutb 134:

çiçäk bir hafta || on bir aj hāry.

²⁶ Cf. Tourkhan G a n d j e ĩ, *Il Canzoniere di Šāh Ismā ‘il Haṭā’i*, s. 33 (nr 39):

هر قامیشدن شکر اولمز هر تیکن دن تازه گل

nika tego
 opracowani

Podobnie
 formy zdań
 paralelnych

30. Qutb

Mamy t
 warto pośw

Kunsztown

Na zako
 komentarz

31. Qutb

Niz

Lip

W wie
 wione są
 szczyzna

Ni

²⁷ Cf.
 „Husrev

3 Rocznik

nika tego wiersza w oryginale perskim²⁷. Możemy zatem dystych ten uważać za opracowanie całkiem samodzielne.

Podobnie rzecz się ma w innym wypadku, który może być przykładem doskonałej formy zdania dwudzielnego z regularnie i symetrycznie ułożonymi członami dwóch paralelnych hemistychów — bez odpowiednika w oryginale perskim (Nizami 164 — 5).

30. Qutb 126:

ničä dost ersä jüz anča ja-y ol

ničä küldürsä jüz anča jy-y ol

„Choćby bywał przyjacielem — po stokroć jest wrogiem;
choćby rozweselał — po stokroć bywa lamentem”.

Mamy tu jedną z licznych metafor opisu nieubłaganego losu (temat, któremu warto poświęcić nieco miejsca w jednym z dalszych rozdziałów naszych *Studiów!*). Kunsztowne rymy: *ja-y ~ jy-y*.

Na zakończenie tego zestawu przykładów podaję wiersz wymagający dłuższego komentarza — z początkowej partii poematu.

31. Qutb 19:

žihät-kä alty könläk ol kädürdi

jana jer üzrä tört gävhar ödürdi

„Na przestrzeń (kierunek) nałożył sześć koszul;
nad ziemią zaś wyróżnił cztery perły (klejnoty)”.

Nizami 4 ult.:

جهت را شش گریبان در سر افکند

زمین را چار گوهر در بر افکند

Lipskierow 5:

„Шесть ворот он дал пространства дивной шири,
Объятиям земли — жемчужины чстыре”.

W wierszu tym pochodzącym z opisu stworzenia świata metaforycznie przedstawione są wyobrażenia kosmogoniczne irańskie o sześciu kierunkach czy płaszczyznach (sześcian!) tzw. *šš* جهت, por.:

Nizami 40 ult.:

چوسال آمد بشش چو سر و میر ست

رسوم شش جهت را باز میبجست

²⁷ Cf. A. Zajączkowski, *Opisy żaloby (jas) w tureckiej wersji poematu «Husrev u Širin» ze Złotej Ordę*, R O, XXI, s. 525.

Tym sześciu płaszczyznom lub kierunkom odpowiadają cztery elementy, czyli żywioły²⁸. Wersja turecka Qutba posługuje się częstokroć wyrażeniem *tört jaru* (lub *jary* lub *jandyn*) na oznaczenie czterech stron świata. Termin ten w formie *tört buluq*, dosłownie 'cztery zakątki', znany jest już w napisach starotureckich znad Orchonu²⁹ i oznacza właściwie 'cały świat'³⁰. Terminologii tej poświęciłem artykuł osobny³¹.

III

Na tym właściwie można by zakończyć omawianie przykładów paralelizmu w wersji tureckiej. Dla pełniejszego jednak obrazu należy przedstawić garść przykładów także podwójnego paralelizmu wewnątrz pojedynczych hemistychów.

1. Qutb 231:

bašym-ya baht||vā tahtym-ya erklik
tānim-gā žān||vā žānym-ya berklik

„Dla mej głowy — szczęście, dla mego tronu — władztwo,
dla mego ciała — dusza, dla mej duszy — moc”.

Nizami 336:

سرم را بخت و بختم را جوانی
دلَم را جان و جان را زندگانی

Już oryginał perski zawiera formę wewnętrznego paralelizmu, Qutb wygrywa chyba lepiej tę formę wprowadzając obok *baht* ~ *taht* (u Nizamiego w obydwu wypadkach بخت *baht*) oraz wykorzystując aliterację: *baš* ~ *baht*.

2. Qutb 174:

kim äj könlüm-gä ig||igim-gä hām em
bašym-ya muq||jana bašym-ya mārham

„O (ty, która jesteś) dla mego serca — boleścią (lub: kołowrotkiem),
dla mej boleści — lekiem;
dla mej głowy — cierpieniem, a dla mej rany — balsamem”.

²⁸ Cf. Vahid Dastgirdi, edycja HŠ Nizami, 4, przypisek 6: شش گریبان جهت زیر و بالا و چپ و راست و پیش و پس است و چار کوه زمین - عناصر اربعه.

²⁹ Cf. V. Thomsen, *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées*, Helsingfors 1896, s. 96: „aux quatre coins du monde”.

³⁰ Cf. T. Kowalski, *Zagadki ludowe tureckie*, Kraków 1919, s. 19.

³¹ *Sur quelques termes cosmographiques et ethniques, etc.*, „Acta Orientalia. Hung.”, (Mélanges Ligeti), Budapest 1962, t. XV, s. 361—368.

Nizami 239:

که ای محراب چشم نقش بندان
دوا بخش درون درد مندان

Przytoczony wiersz oryginału perskiego w małym tylko stopniu odpowiada treściowo wersji tureckiej (brak w zasadzie odpowiednika). Zatem wiersz ten u Qutba należy uznać za całkiem samodzielne oryginalne opracowanie w stylu podwójnego wewnętrznego paralelizmu, z wykorzystaniem gry słów, a także polisemantyzmu tureckiego³²: *ig* — 'choroba' oraz (*ik*) 'kołowrotek', *baş* — 'głowa' oraz 'rana'.

Konstrukcja form z datiwem całkowicie przypomina poprzedni przykład, ale w tym wypadku niezależnie już od oryginału perskiego. Zwrócić należy uwagę na stronę eufoniczną: 10 spółgłosek *m* oraz 3 *n*(*η*) tudzież 2 *b*, razem wargowo-nosowych 15 w wierszu.

3. Qutb 73:

boğyn talyn färāq çāvgān qyldy
köni oq-teg||boğy ja-teg āgildi

„Rozłąka z jego postaci uczyniła wierzbę (płaczącą), a z wierzby — kij zgięty (do gry w polo),
jego kibić prosta (przedtem) jak strzała zgięła się jak łuk”.

Nizami 85:

خمیده بیدش از سودای خورشید
بلی رسم است چوگان کردن از بید

Oryginał perski użył tu dość znanego obrazu pochylonej postaci, porównując ją metaforycznie do wierzby płaczącej (po persku *bīd*, lub kiedy indziej *bīd* مجنون *bīd-i Mağnūn*, dosłownie 'wierzba opętana' lub 'Medżnuna') oraz kija zagiętego do gry w polo, które to kije wyrabiane były właśnie z wierzby. Por. uwagi do przekładu rosyjskiego³³:

³² Zazwyczaj w literaturze fachowej orientalistycznej pisze się i wspomina jedynie o polisemantyzmie perskim, zapominając, że to zjawisko istnieje także w tureckim, cf. E. Bertels. Cf. Низами, *Пять поэм*, редакция Е. Э. Бертельса и В. В. Гольцева, Москва 1946, s. 24: „[...] чему [tj. stylowi „ornamentalnemu”] в значительной степени содействует полисемантичность лексики персидского литературного языка того времени”. Por. tamże, s. 19: „Намёки, возможные благодаря полисемантизму многих слов персидского языка, переплетаются в сложную переливчатую ткань [...]”.

³³ Cf. Низами Гянджеви, *Хосров и Ширин*, 1955, s. 467: „... стал он клюшкой для човгана — изогнутая клюшка для игры в човган (род поло) делалась из ивы”.

Lipskierow 96:

„Где Солнце? Скорбен вид согнувшегося стана.
Стан — ива. Вот и стал он клюшкой для човгана”.

Autor wersji tureckiej, przejmując ten obraz, nasycił go jeszcze bardziej, wprowadzając drugie przeciwstawienie: prosta strzała ~ zgięty łuk.

4. Qutb 212:

eşigindä qulaqy||jolda közi

„W drzwi (nastawione) jej ucho, w drogę (utkwione) jej oko”.

Nizami 301 b:

نهاده گوش بر در دیده بر راه

Tekst turecki doskonale oddaje oryginał perski, wydaje się jednocześnie bardziej zwarty w wewnętrznym paralelizmie.

5. Qutb 228:

çün mendä küzgü||sendä qylyç bar

„Gdy ja mam lustro, ty zaś — miecz”.

Nizami 332 b:

که من آیینه بردارم تو شمشیر

6. Qutb 286:

bir ol kim to mady||bir ol kim öldi

„(Dwóch się wyzwoliło): jeden, który się nie urodził, drugi, który umarł”.

Nizami 415 b:

یکی کو مرد و دیگر کو زاد است

7. Qutb 279:

jegil içkil||vâlikin çaqla tedi

ne köb ne az||özünî saqla tedi

„Jedź, pij, ale miarkuj się — powiedział;
ani za dużo, ani za mało, pilnuj się — powiedział”.

Nizami 403:

بیا شام و بخور خوردی که خواهی

کم و بسیار نه کارد تباهی

8. Qutb 298:

qoj ol bātyl törān||ḥaq jolyn tut teb
jaławāçqa yšan||teḡri-gā büt teb

„Porzuć to błędne prawo, trzymaj się prawdziwej drogi — mawiał;
Prorokowi ufaj, Bogu wierzaj — mawiał”.

Oryginał perski, Nizami 437, nie zawiera odpowiednika tego wiersza. Wnosić by należało, że jest to całkiem samodzielnie ułożony dystych w formie kunsztownego wewnętrznego paralelizmu. Zwrócić należy uwagę na 4 formy trybu rozkazującego *qoj, tut, yšan, büt*.

Ten ostatni przykład nasuwa nam nieco inne zagadnienie stylistyczne: zjawisko powtarzania form czy nasycania jednakowymi formami *verbum finitum* w obrębie wiersza. Wymaga ono osobnego, obszerniejszego omówienia. Na razie przytoczę kilka dalszych analogicznych przykładów z użyciem jednakowych form czasownikowych.

9. Qutb 163:

tejü ündädi qarşy-qa ketürdi
ajaq tu(t)ty aḡyrlady oturtdy

„(Tak) mówiąc zawezwała, do pałacu sprowadziła,
puchar (wina) podała, uczciła, ugościła (usadowiła)”.

Wiersz ten, w którym autor użył aż 5 jednakowych form czasownikowych (prae-teritum na *-dy*)³⁴, należy potraktować jako samodzielne opracowanie przez Qutba, gdyż w oryginale perskim odnajdujemy zaledwie jeden hemistych (z użyciem jednej formy czasownikowej, który treściowo odpowiada cytowanemu dystychowi).

Nizami 221 b:

زردیکان خود برتر نشاندش

Zdanie to dobrze oddaje przekład rosyjski:

Lipskierow 221:

„И был посажен он всех приближенных выше”.

Podobny typ zdania w wierszu, w którym występuje aż 6 (słownie: sześć) form czasownikowych na *-dy (-ti)* — stanowi następny przykład:

³⁴ Takie powtarzanie jednakowych form czasownikowych, zwłaszcza na *-dy*, jest charakterystyczne dla stylu *prozy* kronik staroosmańskich, np. *Tevāriḡ-i ‘Al-i ‘Osmān* ‘Ašiq-paša-zāde i inne.

10. Qutb 215:

[82r°] usy äntikti jyqlu jazdy tundy
özin 'ajjārlyq etti syzdy tedi

„Oniemiał, o mało nie zemdlął i zdrętwiał onieśmielony,
(wreszcie) siebie przemógł, (choć) osłabł, powiedział”.

I ten wiersz wygląda na samodzielną adaptację tekstu perskiego, w którym — jedynie ze względu na użycie obcego dla tureckiej wersji elementu عيار 'ajjār(*lyq*) — można by wyróżnić jako odpowiednik hemistych:

Nizami 305 ult.:

بعیاری ز جای خویش بر جست

Jako dwa dalsze przykłady należałoby wymienić tu dość licznie używane formy trybu rozkazującego lub życzącego (optativus).

11. Qutb 210:

bujurdy läškäringä aṭlanyṅ teb
ničä kün quṣlalyṅ sajṛ qylalyṅ teb

„Rozkazał swej drużynie: dosiądźcie koni,
przez kilka dni polujmy, urządzmy łowy”.

12. Qutb 211:

bujurdy kältürün quṣlar salalyṅ
quṣ alsun-lar tamāṣā-lar qylalyṅ

„Rozkazał: sprowadźcie, wypuśćmy ptaki (drapieżne, przyuczone do polowania),
niech łowią ptaki, uczynmy widowisko”.

Obydwa przytoczone wiersze nie znajdują odpowiedników w oryginale perskim, Nizami 296-7.

Do tej samej serii przykładów z użyciem kilkakrotnym form trybu rozkazującego (ale w formie całkowitego i wewnętrznego paralelizmu) trzeba jeszcze dodać wiersz — częściowo już cytowany:

13. Qutb 214:

gulāb sačtur jibāk qaly tōṣātkil
jarašturyṭl tōṣāk jaḥṣy orun qyl

„Każ skropić wodą różaną, każ rozesłać jedwabne kobierce,
każ przygotować posłanie, zrób odpowiednio dobre miejsce (na przyjęcie gości)”.

Wreszcie przykład kilkakrotnego użycia form odczasownikowych na *-myš* (*-miš*) — w dwóch bezpośrednio po sobie następujących dwuwierszach:

14. Qutb 290:

joqalmyš šāh bašny qalmyš quruγ tāž
bojy-nyγ šāhri bolmyš barča tārāž
oγurlanmyš gühār gānži bozulmyš
čärig kätmiš čärig baščysy ölmiš

W tym wypadku oryginał perski zawiera również równolegle użyte formy participialne na *de* — , *o* — :

Nizami 419:

سریری دید سربنی تاج کرده
چراغی روغنش تاراج کرده
خزینه در گشاده گنج برده
سپه رفته سپهسالار مرده

Od tych przykładów przejdźmy na zakończenie do wyliczenia تنسيق صفات (często w formie porównań), które również dają w rezultacie wiersze o budowie dwudzielnej z wewnętrznym paralelizmem. Oto kilka wybranych przykładów:

15. Qutb 44:

jüzi kün-teg, sačy tün, alny aj ol
közi nārgis eni gül körkābaj ol³⁵

„Jej twarz jak słońce (lub: dzień), jej włosy — noc, jej czoło — księżyc, jej oczy — narcyzy, jej policzki — róża, sama wyjątkowo piękna (bogata w urodę)”.

Warto zwrócić uwagę na wewnętrzne rymy: *kün* ~ *tün*.

Brak odpowiednika w oryginale perskim, Nizami 51.

16. Qutb 197:

közi nārgis māni ‘anbār eni gül

„Jej oczy — narcyzy, jej pieprzyk (znamię) — ambra, jej policzki — róża”.

³⁵ Wyraz *körkābaj*, objaśniany jako: *körk-kā baj* „bogaty w urodę, piękny” (cf. moje opracowanie *Słownika*, HŠQ, t. III, s. 103) występuje także w gazelach Šāh Ismā‘īla, cf. *Il Canzoniere*, s. 123, gazel nr 195,5: کورکه بای. Cf. A. K. Боровков, «Бада’и’ ал-лугат» словарь Тāли’ Илмāни Гератского к сочинениям Алишера Навои, Москва 1960, s. 230: کورکه بای *körkābaj* ‘красивый, красивая’.

I ten opis, mało indywidualny — jak widzimy (w pierwszym wypadku cytatu odnosiał się do Širīn, w tym drugim do Šākār z Ispahanu) — odznaczający się kunsztowną formą wewnętrznych rymów (*māñi ~ eni*), nie ma odpowiednika u Nizamiego, 278-9.

Poszczególne elementy tego wyliczenia przy opisach powtarzają się, dając niekiedy bardzo silny efekt eufoniczny:

17. Qutb 199:

saçy muşk vâ māñi 'anbār engi nār
tili bülbul-māñiz hām māñzi gülzār

„Jej włosy — piżmo, a pieprzyk (piętno) ambra, jej podbródek — granat (owoc),
jej głos (dosł. język) jak słowik, cera zaś — różany ogród”.

W oryginale perskim można by jedynie ten oto wiersz całkiem inaczej ujęty podać jako odpowiednik:

Nizami 280:

ز گیسو نافه نافه مشک می بیخت
ز خنده خانه خانه قند میریخت

Tekst turecki odznacza się wyjątkowo kunsztowną formą z wewnętrznymi rymami oraz przewagą spółgłosek nosowo-wargowych (*n, ŋ, m, b*) w liczbie aż 14 w jednym wierszu oraz płynnych *r, l* (7). Przykład ten zresztą, nawiązujący do wyżej podanych uwag, łączy się z zagadnieniem eufonii wiersza Qutba, ze szczególnym uwzględnieniem kwestii rymu oraz aliteracji. Temu właśnie zagadnieniu mam zamiar poświęcić jeden z następnych rozdziałów swych *Studiów nad stylistyką i poetyką HŞ Qutba*.

18. Qutb 170:

ne ol jinçü kümüş altun-ya baqty
ne ičkü jegü hil'at ton-ya baqty

„(Ferhād) ani patrzył na perły — srebro — złoto,
ani spojrzał na picie — strawę, chylat — szaty”.

Dystych ten, zamykający powyższą serię przykładów, stanowi doskonałą ilustrację tropów stylistycznych wyliczenia, użytych w wersji tureckiej w dwóch równolegle zbudowanych do siebie hemistychach, tworzących parę rymów (*altun-ya ~ ton-ya*).

W oryginale perskim nie odnajdujemy odpowiednika tego wiersza. Qutb całkiem samodzielnie parafrazuje, a raczej przerabia wiersz Nizamiego o tym, jak Ferhād, ciężki jak słoń, usiadł na dworze króla Iranu przed złotem, które przed nim usypano na kształt (kopca) słonia.

Nizami 233:

ز پای آن پیل بالارا نشاندند

بپایش پیل بالا زر فشا زدند

To zestawienie oryginału perskiego z wersją turecką jest w danym wypadku o tyle zastanawiające i godne szczególnej uwagi, że już następny wiersz wersji tureckiej jest niemal powtórzeniem oryginału perskiego (z dodatkową zresztą grą słów: *köñ|i|l~köz*).

Qutb 170:

çün jer erdi anyñ köñlindä žävähär

közingä täñ köründi tobraq u zär

Nizami 233:

چو گوهر در دل پاکش یکی بود

ز گوهرها زر و خاکش یکی بود

To zestawienie *köñül — köz* powtarza się dość często w wersji tureckiej, której autor umieszcza nieraz obydwie nazwy części ciała w jednym hemistychu w formie wewnętrznego paralelizmu, jak np.:

19. Qutb 164:

köñüldin şabyr || közdin ujqu kit(t)i

„Z serca (Ferhāda) — cierpliwość, a z oka sen odszedł”.

Podobną konstrukcję zdania o wewnętrznym układzie dwudzielnym odnaleźć łatwo choćby o kilka wierszy wyżej na tejże stronie poematu:

20. Qutb 164:

tili sözni||eli işni unutty

„Jego język zapomniał mowy, a jego ręka — pracy”.

Odpowiednikiem treściowym obydwu hemistychów cytowanych może być następujący dwuwiersz oryginału perskiego o budowie zbliżonej do paralelizmu:

Nizami 222:

زبان از کار و کار از آب رفته

ز تن نیرو ز دیده خواب رفته

Jakkolwiek zamykamy na tym zestaw przykładów, nie znaczy to bynajmniej, że omówione cytaty wyczerpują cały materiał, jakim rozporządzamy na podstawie

wersji tureckiej Qutba w zakresie zjawiska stylistycznego — paralelizmu. Tak oczywiście nie jest. Można by powołać się choćby na przykłady już opublikowane przy innych okazjach, bądź to w różnych przyczynkach, jak np. Qutb 174: *murādsyş* etc.³⁶, bądź to w I rozdziale niniejszych *Studiów*, np. Qutb 126: *sāwūnčdā qad̄yū bar* etc.³⁷. Ponadto nietrudno byłoby przytoczyć znacznie więcej przykładów, ale nie tyle szło nam tutaj o wyczerpanie materiału, ile o samo postawienie problemu.

Kończąc na tym swe rozważania, należy jeszcze wspomnieć, że samo zjawisko paralelizmu, występujące — jak widzieliśmy — także w pewnych wypadkach w oryginale perskim, przez teoretyków poezji perskiej, iranistów tej miary, co H. Ritter, określane jest niekiedy mianem figury retoryczno-stylistycznej *muwāzana* (موازنه), czyli 'równowaga, zrównoważenie, wyrównanie'. Ritter przytacza, zresztą w dwóch różnych miejscach, dwa przykłady użycia u Nizamiego tej figury, z tego jeden z *Haft Paikar*, przy czym autor daje taki komentarz: „Die beiden inhaltlich selbständigen Vershälften sind hier durch die Isokolon, muwāzana, verbunden”³⁸.

W drugim miejscu podaje autor cytaty z *ḤŠ* jako przykład figury Isokolon, czyli *muwāzana*. Powtórzmy go:

Nizami 50:

دو شکر چون عقیق آب داده
دو گیسو چون کمند تاب داده

„Zwei Zucker (Lippen) wie ein geschliffener Karneol, Zwei Locken wie ein gewundenes Lasso (Isokolon, muwāzana)”³⁹.

Niestety tak się właśnie składa, że wersja turecka Qutba nie wykazuje odpowiednika tego dystychu (por. Qutb 43—44). Czyżby wiersz ten powstał dopiero w późniejszych odpisach dzieła Nizamiego? Nie rozwiązując tu oczywiście tego zagadnienia, trzeba stwierdzić, że sam rodzaj tej figury retoryczno-stylistycznej, Isokolon czy *muwāzana*, łączącej — jak powiedziano — dwie całkiem s a m o d z i e l n e połówki

³⁶ Cf. *Charisteria Orientalia Ioanni Rypka*, Praha 1956, s. 390.

³⁷ Cf. RO, XXV, z. 1, s. 71, n. 31. Bardzo dobry przykład podwójnego nasyczonego paralelizmu.

³⁸ H. Ritter, *Über die Bildersprache Nizāmīs*, s. 9. (Podkreślenia nasze).

³⁹ Cf. H. Ritter, *op. cit.*, s. 30. Cytowane jest wydanie *ḤŠ* bombajskie. Tutaj zmieniam paginację według wydania teherańskiego. U Rittera:

— عقیقی آب داده
— کمندی تاب داده

Jan Rypka, *Iranische Literaturgeschichte*, Leipzig 1959, s. 103, wymieniając wśród tropów i figur stylistycznych *muwāzane* określa je po prostu jako „der Parallelismus”.

wiersza, zbudowane analogicznie czy współrzędnie do siebie, odbiega nieco swym charakterem od zjawiska paralelizmu tureckiego. Układ dwudzielny zdania, które w dwóch połówkach częstokroć wyraża tę samą myśl — tylko innymi słowy — przy tym samym analogicznym układzie stylistycznym, pozostaje dla nas zjawiskiem rdzen- nie tureckim, co w rezultacie powoduje zjawisko wewnętrznych rymów i inne, natury eufonicznej. Tym właśnie cechom stylu należy się z kolei szczegółowe omówienie.

Wreszcie i o tym trzeba wspomnieć, że zjawisko paralelizmu w naszym zabytku nie ogranicza się do występowania w obrębie pojedynczego dystychu czy hemistychu. Przeciwnie, obejmuje ono nieraz całe — rzec by można — zwrotki, a więc kilka, a nawet niekiedy kilkanaście dwuwierszy, zbudowanych zupełnie analogicznie i współ- rzędnie do siebie. Jako przykład — na zakończenie tego rozdziału — niech posłuży wyjątek z wersji tureckiej, obejmujący trzy (można by dodać i czwarty) wiersze o jednakowej konstrukcji, odpowiadające wprawdzie dość dokładnie (choć w szcze- gółach nie brak rozbieżności) oryginałowi perskiemu.

Qutb 182:

qara tobraq-qa kirmiř tolun ajym
nälük bařym-qa tobraq qojmaγajym
 tökülmiř al čiçäkim oř butaq-dyn
nälük bolmasun ansyz bāğ maγa qyn
 üçüb qalmyř žihān körmiř çyraγym
nälük syzγurmaγajyn közdä jaγym

„Do czarnej ziemi skrył się mój księżyc w pełni —
 jakże mam nie sypać ziemią (prochem) na mą głowę?
 Z owej gałązki osypała się moja szkarłatna róża —
 jakże ma nie być (różany) ogród dla mnie (miejscem) męki?
 Całkiem zgasiła oglądająca świat — świeca (lampka oliwna) —
 jakże mam nie stapiać tłuszczu w mym oku?⁴⁰”

W pierwszym hemistychu każdego dwuwiersza użyto analogicznie form na *-miř*, w drugim zdania pytającego wprowadzonego za pomocą przysłówka *nälük* oraz formy czasownikowej zaprzeczzonej optativu lub trybu rozkazującego.

Nizami 257:

فرو رفته بخاک آن سرو چالاک
 چرا بر سر نریزم هر زمان خاک

⁴⁰ Ten nader interesujący i rdzennie turecki zwrot frazeologiczny o tłuszczu oka, który się stapia z bólu (oznaka upadku sił, słabości itd.), szeroko omawiam w artykule, jaki się ukazał w Księdze ku uczczeniu pamięci prof. B. N. Z a c h o d e r a „Масло очей”, Сборник „Ближний и Средний Восток”, Москва 1962, s. 56—62.

زگلبن ریخته گلبرك خندان
چرا بر من نگردهد باغ زندان
.....
فرو مرده چراغ عالم افروز
چرا روزم نگردهد شب بدین روز

Ale już to zjawisko łączy się z i n n y m zagadnieniem stylistycznym: zjawiskiem powtarzania, któremu poświęciliśmy pierwszy rozdział naszych *Studiów*.